

UDK 393:821.163.4(497.6).09
393:821.163.4(497.6).09

Primljeno: 03. 12. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Edina Murtić

SMRT KAO TEMA I PJESNIČKI IZAZOV

(Andrijana Kos Lajtman, *Poetski napon smrti, od krika do tišine*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022)

U knjizi *Poetski napon smrti* Andrijana Kos Lajtman se odvažila upustiti u sveobuhvatno suočavanje sa poetikom pjesnika čiji stihovi progovaraju o jednoj od najstarijih opsesivnih tema, o susretu sa smrću u književnosti, filozofiji i umjetnosti uopće. Već od prvih stranica honorirani smo iznimnom erudicijom, studioznošću, ali i snažnim individualnim talentom književne teoretičarke i sveučilišne profesorke Kos Lajtman, koja, uz naučnu i teorijsku podloženost, svoje pisanje impregnira pjesničkim senzibilitetom kao tekstualnom konstantom. Zbog toga su promišljanja u ovoj knjizi pored analitičnosti zasićena interpretacijama oslobođenim teoretiziranja kao apriornim preduvjetom uspješnosti vrednovanja književnog teksta.

Zbirka studija *Poetski napon smrti* donosi nam opsežna analitička razmatranja na svojih 415 stranica, a sva su fokusirana na isti iznimno zahtjevan zadatak: odgovoriti na pitanje: „Kojim jezikom govori smrt?“ (str. 11) U užem smislu, ovo opsežno analitičko-interpretativno propitivanje načina prisustva smrti u književnosti bavi se emocionalnim doživljajem smrti transponiranim u jezik kroz pjesnički postupak koji se mijenja u različitim historijskim periodima. Pomnim izborom stihova iz poezije tri pjesnika u vremenskom rasponu od jednog stoljeća – Antun Branko Šimić, Jure Kaštelan, Darko Cvijetić – dat je svojevrstan hroničarski prikaz refleksa na konkretne i poznate „smrtne okolnosti“. Sva tri autora su sudbinski obilježena proživljavanjem susreta sa smrću. Šimić je smrt duboko osjećao kroz vlastitu bolest i oskudicu. Kaštelan je poeziju pisao pod dojmovima osobno proživljenih masovnih ubijanja i

umiranja tokom II sv. rata. Cvijetićevo oglašavanje poetsko je svjedočanstvo o masovnom stradavanju nevinih žrtava u posljednjem ratu. Biografizam je pristup pred kojim autorica ne uzmiče, njena tumačenja posežu za detaljima iz života autorā. Pitanje za autoricu, dakle, nije hoćemo li, kako je svojedobno isticao Svetozar Petrović, tumačeći gledati lijevo ili desno od teksta. Dopušteno je gledati na sve strane ukoliko je to u funkciji intepretacije.

U prva dva poglavlja *Smrt kao antropološki fenomen* i *Poezija i smrt* Kos Lajtman propituje fenomen smrti iz ugla antropologije i daje teorijski osvrt na najznačajnije zapadnoevropske autora bitne kada je posrijedi tema smrti. Smrt je fenomen obilježen različitim percepcijama u skladu sa vladajućim vjerovanjima, od mitoloških narativa do religijskih uvjerenja. U prvom poglavlju smrt je predstavljena upravo kroz njen trag u religijama i filozofiji, kao traženje smisala ljudskom postojanju i njegovoj neminovnoj konačnosti.

“Temeljna odrednica svih vjerovanja u život nakon smrti upravo je nada u mogućnost pronalaska smisla te, uopće, u samo postojanje životnoga smisla kao takvog. Povijest odnosa ljudske vrste prema smrti tako je, u najmanju ruku, dvojaka – s jedne strane ona je povijest odnosa prema mrtvima i postupanja s mrtvima, dok je s druge strane možemo promatrati i kao povijest odnosa prema smrti kao ideji, mentalnom konceptu.“ (str. 16)

Nadalje se hronološki obrazlaže odnos „zapadne civilizacije prema smrti“, a teorijska misao prati se kroz knjigu Philippea Arièsa *Western Attitudes toward Death: from the Middle Ages to the Present* (1974). Ako se išta ovom dijelu može prigovoriti onda je to što autorica, uz pristup zapadne civilizacije, nije uključila i neka ključna poimanja iz perspektive Istoka, bar u osnovnim naznakama, kao protutežu zapadnoevropskoj filozofiji i religiji. Proživljavanje smrti predstavljeno je u procesu: ritualno okupljanje oko umirućeg i umrlog (Ariès), emocije kojim se proživljava tuga i bol za bliskom osobom i, s druge strane, smrt poimana kao besmisao i negiranje, kako zapaža autorica, posebno je prisutno u slučaju jake individualnosti. Navodi se stajalište Edgara Morina „da se čovjek od ostalih živih bića razlikuje najviše po svojim stavovima i uvjerenjima vezanim za smrt, da upravo kroz njih izražava ono najbitnije o životu“ (str. 27).

Poglavlje *Poezija i smrt* započinje zapažanjem Alfreda Alvareza iz knjige *The Savage God: A Study of Suicide* (1971) o činjenici „da gotovo polovica svjetske književnosti govori o smrti“ (str. 32). Najavljujući temu iz pjesničkog opusa pjesnika „kojima je smrt jedna od glavnih tematskih preokupacija“ sugerira nam se problematika u vezi sa neuroznanstvenim istraživanjima o prenošenju emocija i

traume u jezik. Kos Lajtman uzima u obzir promišljanje nobelovca Imre Kertésza koji je na primjeru preživjelih iz Auswitza govori o tome kako se jezik mijenja pod teretom traume i težnje da se emocija prenese jezikom. Dalje se propituju filozofske misli Heideggera Adorna i Blanchota da bi uslijedio zaključak kako je „promišljanje iskustva smrti moguće jedino u sferi književnosti“ (str. 37). Autorica se posebno zadržava na Wittgensteinu, najznačajnijem analitičkom filozofu dvadesetog vijeka, i njegovoj tezi o (ne)mogućnosti jezika u ulozi prenosnika emocija i složenih unutarnjih stanja. Zaključak o emocijama/traumi i njenom prenošenju jezikom jeste povezan sa prirodom poezije. U poeziji je tema smrti podložna ambivalentnom pristupu pjesnika koji podrazumijeva nemogućnost „da se smrt do kraja autentično izrazi, a s druge strane i stalnu čovjekovu potrebu da to čini“ (str. 42). Tako varijacija teme smrti balansiraju „između dva svoja spola – između odustajanja (tišine) i revolta (buke, krika“ (str. 42). Ovo je možda i najtemeljnije zapažanje u knjizi, a minuciozno se razlaže na sve varijante i podvarijante u poeziji izabranog opusa. Nadovezujući se na kognitivnu poetiku Reuvena Tsura autorica nas podsjeća na činjenicu da poezija organizira poetski jezik kako bi čitatelj bio u mogućnosti preko tako estetski i misaono strukturiranog teksta prepoznati i doživjeti različite emocije i iskustva. Ovo naravno ima puno širi smisao od onog koji se odnosi samo na smrt u poeziji. Na tom tragu, vezano za interes svoga istraživanja, autorica zaključuje da „poetska struktura koristi jezik na način da omogućuje čitatelju otkriti strukturalne sličnosti između konkretnog teksta i emocionalnih iskustava“ (str. 52)

Knjiga o „pjesnicima smrti“ u sljedećim poglavljima *Poetika smrti Antuna Branka Šimića*, *Poetika smrti Jure Kaštelana*, *Poetika smrti Darka Cvijetića* interpretativno-analički pomno zalazi u poetike svakog pjesnika ponaosob. U metodološki dobro razrađenoj koncepciji predočeni su kontekst nastanka pojedinih pjesama, iznijansirane teme različitih „vrsta smrti“, zvukovni sloj, grafostruktura, ritam, vrsta stiha, metaforičnost, simbolika itd.

Ono što je teorijski elaborirano u prvim poglavljima autorica potvrđuje interpretacijom samih stihova. Kada je riječ o A. B. Šimiću i Kaštelanu ističe evidentnu „srodnost“, koja se očituje u „unutarnjim antinomijama, o dvama suprotstavljenim žarištima verbalne strukture“ (str. 307). Autorica i konkretizira primjere preplitanja i povezivanja ova dva pjesnika, kao što će učiniti i uočavanjem paralela između Kaštelana i Cvjetića. Svjedočeći užasima posljednjega rata Cvjetić postaje pjesnički zatočenik svih smrti tog vremena, ali je isti motiv kod njega i kasnije prisutan kao univerzalna tema. Zapravo cijeli njegov pjesnički opus viđen je kroz „poetiku smrti“. Karakteriziraju ga postmodernistički maniri muzealizacije, me-morabilizacije i

skladištenja u poeziji, za koje je građu, nažalost, obilno crpio iz vlastite stvarnosti. Time što pripada našem vremenu Cvijetić je bio i poticaj autorici za prva razmišljanja o nastanku ove izuzetno vrijedne studije, ali i zbog tematski razuđenog polja smrti, počevši od smrti djeteta do smrti nedužnih životinja, ili od onih ratnih do poratnih iskopavanja pa do bizarnih stradanja u kojima se ceri „groteskno lice smrti“ (str. 342). Nemogućnost da postojećim riječima i jezikom izrazi ono pred čim svaka misao staje Cvijetić prevladava posežući za neologizmima ili jezičkim strukturama utemeljenim na obrnutoj perspektivi i verbalnom ludizmu. Ova razmatranja autorica završava poglavljem *Jezič smrti u dijalektici tišine i krika* u kojem daje presjek i poetičku srž za sva tri pjesnika. Iako je cijeli glavni dio knjige prožet vrlo tankočutnim interpretacijama stihova, za kraj Andrijana Kos Lajtman ne propušta priliku sve ponovo staviti u egzaktni okvir artikuliran u pet zaključnih pasusa. Autorica nas je sigurnim perom provela od *sintakse krika* Antuna Branka Šimića do *diskursa niveliranja* Jure Kaštelana i tišine ispunjene „začudnošću i spoznajno-emocionalnim šokom (najčešće se ostvaruje kao svojevrsna psihološka implozija)“ (str. 401) Darka Cvijetića.

Zasigurno, ova knjiga predstavlja vrijedan uzorak kritičkog interpretiranja poezije koje sublimira znanje, talent i predanost tekstu, koje samo po sebi i na svoj način ulazi u odabranu temu suprotstavljajući se smrti tekstom. O načinu na koji je predstavila tri „pjesnika smrti“ možda najbolje kazuju riječi same autorice kada povlači paralelu između Šimićevih i Kaštelanovih kritičko-esejističkih tekstova ukazujući na njihovu izrazitu “sklonost književnom, čak i poetskom govoru“ (str. 302). U ovom slučaju takav je izričajni fenotip sasvim prikladan govoru o krik i tišini unutar vječitog ljudskog nastojanja da se riječima izrazi bol i trauma slikâ pred kojim se vrišti ili zašuti.

Adresa autorice
Author's address

Edina Murtić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
edina.murtic@ff.unsa.ba